

The works on pedology, pedagogy and psychology, written in the USA and Western Europe in the end of the XIX – beginning of the XX century in the context of the defining their informational potential regarding studying features of pedology development have been characterized in the article. The author pays attention to the scientific heritage of J.Baldwin, W.James, W.Drummond, W.Lay, E.Meumann, W.Preyer, E.Thorndike, John Watson, S.Hall, A.Chamberlain, that is directly concerned with the origin and formation of pedology. The works contain important materials, allowing to explore the basic principles of pedology development and update its significance for education and upbringing of specified period of time.

Key words: *pedology, experimental pedagogy, experimental didactics, the study of youth, recapitulation theory, behaviorism, reflexology.*

Дата надходження статті: «4» жовтня 2013 р.

УДК 78.071.4.001.32(477.43/44)»18-19»(045)

М.В.ЯРОВА,

кандидат педагогічних наук

(м.Хмельницький);

В.П.ВОВК,

кандидат психологічних наук, доцент

(м.Хмельницький)

Джерельна основа історико-педагогічних досліджень вчителів музики в навчальних закладах на Поділлі кінця XIX – початку XX сторіччя

У статті на основі історико-педагогічних досліджень подільського краю, літературних та архівних джерел простежена концепція музично-теоретичної підготовки вчителів музики в навчальних закладах на Поділлі кінця XIX – початку XX сторіччя. Розкрита специфіка педагогічного процесу в навчальних закладах Поділля, яка дала можливість великій кількості педагогічних кадрів поглибити знання, вивчити нові прогресивні методи навчання, вдосконалити диригентську майстерність, поділитися досвідом у справі організації й керуванні хором, ознайомитися з нотною літературою та новими підручниками.

Ключові слова: *підготовка вчителів музики, навчальні заклади, заклади Поділля.*

Постановка проблеми в загальному вигляді... Демократичні процеси, які відбуваються в Україні, модернізація освіти потребують вивчення прогресивних досягнень минулого вітчизняної історії педагогіки, зокрема мистецької. Осмислення історії розвитку музичної освіти в усій її багатоплановості, цілісності, складності й протиріччях можливе лише за умови дослідження культурно-мистецького процесу в різних вимірах: історичному, географічному, національному, музикознавчому, культурно-освітньому, жанровому тощо. В умовах розбудови української державності, культурного та духовного відродження українського народу виникає потреба глибоко вивчати, аналізувати, узагальнювати й творчо використовувати досвід минулого. Досить актуальною є потреба дослідження музичного життя Поділля, яке є мало висвітленим у вітчизняній музичній педагогіці.

Аналіз досліджень і публікацій... У дослідженні використані праці сучасних вчених у галузі вітчизняної історії педагогіки Л.Вовк, М.Гордійчука, М.Свтуха, Н.Калениченко, В.Кременя, В.Кузя, В.Смаля, О.Сухомлинської, М.Ярмаченка та ін.; мистецької освіти, культури та музичного виховання – А.Болгарського, Б.Бриліна, С.Горбенка, В.Іванова, Л.Іванової, А.Завальнюка, І.Зязюна, Л.Масол, О.Михайличенка, Г.Падалки, О.Ростовського, О.Рудницької, О.Шевнюк, В.Шульгіної, К.Шамаєвої, О.Щолокової та ін; краєзнавства – Л.Баженова, О.Завальнюка, С.Кошилова, Л.Кушніра, В.Нестеренко, І.Сесака та ін.; мистецтвознавства – Л.Кияновської, О.Смоляка, С.Чернецького та ін.

Формулювання цілей статті... Розкрити специфіку педагогічної діяльності навчальних закладів Поділля кінця XIX – початку XX сторіччя в процесі підготовки вчителів музики.

Виклад основного матеріалу... На початку 80-х років XIX сторіччя на Поділлі не було навчальних закладів, які б надавали спеціальну музичну освіту. Система підготовки й удосконалення вчителів співів здійснювалася іншими шляхами. Потреби шкільництва в цій галузі забезпечували в основному випускники навчальних закладів духовного відомства, в яких спів був обов'язковим предметом. Відкриті в різний час у деяких містах та селах Подільської губернії ці заклади дотримувалися в навчальному процесі єдиної програми й статуту, що були вироблені для них училищною радою при Св.Синоді, їхня діяльність передбачала підготовку церковних

працівників, а також учителів співів та регентів. Програма навчання включала загальноосвітні та музичні дисципліни. До останніх належали теорія музики, гармонія, церковний спів та його історія, гра на інструментах (скрипка, фортепіано), диригування та хорознавство. Спеціальних програм з методики навчання співу у закладах не було, а практичні знання та навички вихованці здобували під час практики у показових школах, що існували при навчальних закладах, та під час співу в церковному хорі.

Провідним навчальним закладом була Подільська духовна семінарія. Незважаючи на те, що вона була духовним закладом, за давньою традицією тут весь час готували вчителів співів.

Історія Подільської духовної семінарії обіймає великий часовий період (понад 120 років) – від кінця XIX до початку XX сторіччя – й відбиває процеси становлення й розвитку національної культури у різних її галузях: науці, освіті, мистецтві. Особливе значення має Подільська духовна семінарія в розвитку музичної культури Поділля, й, зокрема, щодо виникнення спеціальної музичної освіти та музичного професіоналізму. Вивчення історичної ролі Подільської духовної семінарії в цьому аспекті становить великі труднощі, оскільки ще й досі не повністю систематизовано й досліджено архівний, рукописний палеографічний матеріал, не узагальнено повідомлення, подані в різних виданнях XVIII-XX сторіч. Крім того методологія більшості опублікованих історичних розвідок вимагає сьогодні від дослідника перегляду поданих у них матеріалів із позицій сучасної науки.

Як відомо, спеціальні навчальні заклади духовного відомства в Російській імперії ведуть свій початок лише з часу видання Духовного Регламенту з 1721 році. Його постановами «повелено было всякому епископу иметь при доме своем школу для детей священнических и прочих в надежду священства определенных». Автор правил цього Регламенту Феофан Прокопович заснував при своєму домі в Петербурзі духовну семінарію, яка повинна була стати зразком навчальних закладів такого типу. Сама назва семінарія (від лат. *seminarium* – розсадник) з'являється вперше з часу Траєнського собору (1545-1563 рр.) і стає офіційною назвою освітніх закладів, що мали за мету готувати духовних осіб.

У листі до Київського митрополита Ієрофея, датованому 30 жовтня 1797 року, він пише: «Я вздумал маленькую завести семинарию и на первый случай посадил в нее малых певчих. Их обучают студенты, привезенные мной из Севска... У меня имеется регент певческий Матфей Бобровицкий; которого я намерен несколько времени подержать при хоре, пока заступит его место другой. Он недавно мною из диаконов переведен во священники, и хотя голос его тенор, и не очень хорош, но силу в музыке знает, и первым был заводником моего хора» [3]. Можливо, що саме ці співаки й стали першими слухачами семінарії, яка розпочала свою діяльність у 1798р. при Свято-Миколаївському монастирі в Шаргороді.

Губернським центром Подільської губернії був Кам'янець-Подільський. Він мав кращу навчальну матеріальну базу для подібного освітнього закладу. Тому в 1806 році розпочалося переведення сюди семінарії, яке завершили в 1808 році. Спеціально для неї на кошти єпархії було побудовано в останній чверті XVIIIст. великий двоповерховий будинок. Окрім цього, місцева влада закупила ще чотири будинки. Перший із них, що розміщувався між Троїцькою та Зарванською вулицями придбали в майора Череца, два наступні (1807 р.) – в міщанина Боровського. Кам'яний будинок – у Хітинського. Першим ректором семінарії став архімандрит Гавриїл.

Історія семінарії ділиться на три періоди.

1. Від часу заснування до перетворень у 1817 році відповідно до статуту 1808 року. Згідно з цим статутом усі духовні навчальні заклади ділилися на чотири розряди:

- а) духовна Академія – вищий освітній заклад, що готував священників і учителів;
- б) духовна семінарія – середній навчальний заклад для підготовки священників, а також вихованців для Академії;
- в) повітові училища – для підготовки до семінарії й для отримання початкової освіти;
- г) парафіяльні училища – для отримання початкової освіти сільського населення.

Повний курс навчання в Подільській семінарії на початку XIX сторіччя складався з шести класів. У нижчому граматичному (проформі) учні вивчали скорочений катехизм, правопис, чистописання, російську та латинську граматику. У 1797 поні V семінарії було відкрито середній (інфімі) й вищий (синтаксис) граматичний класи, в яких учні продовжували вивчення названих раніше дисциплін, а в вищому граматичному класі, крім того, вводились арифметика, біблійська історія, географія та мови: німецька, французька, польська. Наступного року почали працювати класи поезії й риторики. В класі поезії акцент переносився на вивчення латинської, грецької й російської поезії, їх читання та переклад. У класі риторики учні продовжували вивчення мов (додавалася грецька), вивчали російську й латинську риторику, математику, толкування недільних і святкових евангелій, всесвітню та російську історію, малювання. Різні філософські предмети, історію, природознавство та фізику викладали у передостанньому класі. В 1804р. в семінарії

з'явився богословський клас, який був випускним і завершував вивчення богословських наук. Із 1817р. на середньому (філософському) відділенні викладалися антологія, семантологія, космологія, пневматологія, психологія, природне богослов'я, філософія, естетика, етика, історія філософії до Канта включно, право, а основними дисциплінами в богословському класі були догматичне богослов'я, Св. Писання, загальна церковна історія, єврейська й грецька мови.

У 1799 р. в семінарії навчалося 286 учнів; у 1800 р. – 476; у 1801р. – 547; у 1802 – 624; у 1803 р. – 700.

2. У 1872 р. семінарія знову була реформована згідно з новим статутом 1867 р. про устрій закладів подібного ґатунку. Вона стала середнім освітнім закладом з шестирічним терміном навчання (шість однорічних класів замість трьох дворічних). Була визначена певна кількість учнів у кожному класі: в перших трьох не більше 50 учнів, а в решті – 55. Навчання в семінарії було безкоштовним, приймалися юнаки віком від 14 до 18 років із будь-якою освітою. Метою цього закладу залишалася «підготовка юношества к служению церкви».

У зв'язку зі збільшенням кількості церковнопарафіяльних шкіл на Поділлі в другій половині ХІХст. зросла потреба в священниках, які б могли навчати дітей. А тому у 1872 р. були внесені зміни до програми та навчального процесу семінарії. Св. Синод відкинув низку зайвих, на його думку, предметів, а натомість увів нові: курс богослов'я для співбесіди та курс російської історії.

Подільська семінарія на той час мала дуже добру матеріальну базу. Так, восени 1865р. для семінарії було побудовано нове триповерхове приміщення, 1870р. – гуртожиток для власнокоштных учнів, 1876р. – «навчальний корпус», у кінці ХІХ ст. – двоповерховий будинок для розміщення навчальних класів, оскільки нове приміщення на той час стало тісним.

3. У 1884 р. статут і штат духовної семінарії, знову були переглянуті й змінені. Адміністративна влада академії щодо семінарій та духовних училищ була знову відновлена (попередній статут її відмінив).

Усіма найважливішими справами життя духовних семінарій відало правління, до складу якого, крім ректора та інспектора, входили три члени з духовенства й учителі навчального закладу, причому правлінню надано було право не тільки обговорювати й вирішувати педагогічні питання, але й вибирати посадових осіб. Із часом це право обмежилось й замінилось адміністративним призначенням, а в 1882 р. право вибору керівних осіб було відмінено.

Програма курсу навчання духовної семінарії містила в собі повний курс класичної гімназії з приєднанням до нього психології та короткої історії філософії. В семінарії переважали практичні методи викладання, зокрема наочний, що давало вихованцям можливість швидко адаптуватися до роботи з дітьми.

Судячи із програми, вихованці отримували необхідні знання й практичні навички роботи з хором. Найкраще підготовлених допускали до роботи з семінарським хором. Все навчання було тісно пов'язано з практикою, що забезпечувало йому конкретність і ґрунтовність. Оволодіння професійними навичками і вміннями було найважливішим елементом у системі підготовки вчителя співів.

Об'єм і зміст навчальних курсів зі співу й реґентства свідчили, що викладачі семінарії турбувалися про підпорядкованість предмета майбутній професії священника-вчителя.

Успішній навчальній роботі семінарії сприяв і вдалий добір викладацького складу - всі вчителі співів мали високопрофесійну підготовку, яку отримали в кращих закладах Росії, що створювало сприятливу атмосферу для викладання саме цього предмета.

А.Кривецький, І.Лепехін, Ю.Богданов, Є.Рогальський та ін. давали вихованцям основи роботи в школі, а особистим прикладом виховували повагу до своєї справи, прищеплювали мистецьку культуру, любов до музики, навчали педагогічній тактовності, давали основи знань із теоретичних курсів, хорового співу та історії вітчизняного співацького мистецтва. З архівних матеріалів відомо, що на своїх заняттях вони використовували різноманітну навчально-методичну літературу, якою була багата семінарська бібліотека.

Серед її численних фондів були праці методистів, педагогів і композиторів М.Потулова, С.Смоленського, А.Преображенського, Н.Єрошенка, О.Пузиревського, В.Розумовського, В.Металлова, Д.Соловйова, М.Кашкіна, П.Чайковського, О.Архангельського, М.Римського-Корсакова, О.Кастальського, Г.Львова, Ю.Богданова. Набутий досвід відігравав відповідну роль у засвоєнні вихованцями теоретичних знань і усвідомленні окремих методичних положень, які пізніше вони використовуватимуть у своїй педагогічній діяльності. В історії музичної освіти на Поділлі семінарія відіграла важливу роль. Вона була першим навчальним закладом у регіоні, який за роки свого існування підготував значну кількість викладачів співу для училищ і шкіл духовного відомства. За незначним винятком, у період із 1880 по 1917 рр., в шести училищах духовного відомства на Поділлі працювали вихованці Подільської семінарії. Через своїх випускників Подільська духовна семінарія впливала на розвиток музичної освіти регіону й була провідником

музичної культури на периферії, формувала педагогічні кадри, поширювала культуру хорового співу.

До мережі навчальних закладів духовного відомства належали двокласні школи, що впродовж трирічного терміну готували вчителів для шкіл. Їх відкривали в Подільській губернії в зв'язку зі зростаючою потребою в учительських кадрах згідно зі спеціальним наказом училищної ради при Св. Синоді від 20.12.1895 за №1150. №1 цього циркуляру від 1896 р. зобов'язував місцеву училищну раду відкривати школи в усіх місцевостях, де були зручні для них приміщення, а №6 – наймати тимчасово для них приміщення. Під час організації шкіл не рекомендували звертатися за допомогою до монастирів. У 1896 р. було відкрито 8 шкіл, у 1907 р. – 10, у 1911 р. – 11, а в 1915 р. – 12 і 3 з них були жіночі. Майже в кожному повіті була своя школа. Кількість учнів становила від сорока осіб до дев'яносто.

До цих шкіл зараховували підлітків 13-15-річного віку із закінченою церковно-парафіяльною школою. При вступі від учнів вимагали довідку про здатність до співу і свідоцтво про закінчення школи.

Освітня й педагогічна підготовка в цих школах не була високою, але багато уваги приділялося вивченню співу та музики. Програма з церковного співу вимагала знання учнями повного курсу церковно-службового обиходу церковного осьмогласся, знайомила зі знаменним та грецьким розспівом, із мелодіями симогласних церковних піснеспівів Великого Посту, Страсної Седмиці й Пасхи. Вихованці вивчали елементарну теорію музики, квадратну та круглу нотні системи, основи хорознавства, а також вправлялися в керуванні хором. Учні навчалися за підручниками й посібниками Д.Соловйова, А.Ряжського, О.Калачинського, П.Чайковського, М.Римського-Корсакова, А.Фамініціна, А.Карасьова, за «Обиходом» і церковно-співочим збірником. Здебільшого в них було два вчителі. Один навчав церковного співу, а інший – гри на струнних або духових інструментах. Рівень викладання в цих школах повністю залежав від освіченості викладачів, їхньої професійної майстерності. Освіта тодішніх учителів музики та співу була різною: одні мали закінчену духовну семінарію, інші – училища духовного відомства, а деякі мали спеціальну музичну освіту.

Траплялося навіть так, що в деяких школах спів не викладався через відсутність учителя. Наприклад, у 1911-1912 навчальному році тільки вісім із одинадцяти шкіл мали вчителів музики. Через погану оплату праці вчителі інколи залишали школу посеред навчального року. Та й професійна підготовка вчителя не завжди була ґрунтовною, що аж ніяк не сприяло досконалому викладанню музичного предмета. В педагогічних класах навчалися один рік. Крім педагогічних дисциплін, тут вивчали церковний спів та гру на скрипці. На засвоєння цих предметів виділялося дві години на тиждень. Система музичних занять складалася із двох частин. Перша – теоретична підготовка, яка передбачала вивчення елементарної теорії музики, основ гармонії, реґентства, методики викладання церковного співу, самостійного ознайомлення з підручниками для початкової школи та їхнього дидактичного аналізу, бесід із різних питань. Друга – практична підготовка, яка включала вивчення церковних піснеспівів, відвідування уроків у показовій школі, написання конспектів уроків, проведення пробних уроків. Дуже часто в початкових класах спів викладали псаломщики. Освіту вони отримували в духовній семінарії (вчилися два роки), в псаломщицькій школі та на курсах церковного співу.

Школа для навчання псаломщиків була відкрита при Кам'янецькому архієрейському домі 23 жовтня 1906 році й знаходилася під особистим покровительством єпископа. Курс навчання в школі тривав два роки. Набір проводили через кожні два роки. Вступних і перевідних іспитів у школі не передбачалося, але при зарахуванні до неї перевіряли голосові дані майбутніх учнів. У школі навчалося 25-30 учнів. Навчання було платним (75 рублів у рік), а житлом, харчуванням і навчальною літературою учні забезпечувалися безкоштовно. Аналогічні форми підготовки вчителя почала використовувати й чоловіча учительська семінарія, що була відкрита в Вінниці 1 грудня 1907 р. Вона готувала педагогічні кадри для народних шкіл і народних училищ, в обов'язок яких входило викладання співу. Діяльність семінарії регулювалася «Положенням про учительські Семінарії» (1870 р.). «Учительські семінарії, – як зазначалося в цьому положенні, – мають за мету дати педагогічну освіту молодим людям усіх станів православного віросповідання, які хочуть присвятити себе учительській діяльності у початкових училищах» [2, с.43].

Семінаристи в основному були дітьми заможних селян, сільського духовенства та чиновників. Уся навчально-виховна робота в семінарії базувалася на основі спеціальної інструкції, розробленої Міністерством народної освіти у 1875 р. Зі звіту вчителів семінарії за 1909-10 навчальний рік дізнаємося, що спів тимчасово викладав священник М.Тернавський, який закінчив Подільську семінарію – «Пение преподает успешно, так как знает и любит этот предмет». Особливе значення у семінарії мала педагогічна практика. До керування педагогічною практикою залучався весь педагогічний склад, також і директор. За змістом практика поділялася на три види: 1) попереднє ознайомлення і спостереження за ходом уроків, виконання нескладних доручень учителя; 2) пробні

уроки; 3) самостійне проведення занять. Практика розпочиналася з четвертого семестру навчання в семінарії. В цьому навчальному закладі велика увага зверталася на підготовку пробних уроків. План їх проведення затверджувався радою семінарії, а результати занять детально обговорювалися на особливих педагогічних зборах за участю всіх, хто був присутній на уроках.

Пробні уроки вихованці проводили, починаючи з третього класу. Вихованці семінарії жили в спеціальному інтернаті, а після її закінчення повинні були пропрацювати не менше чотирьох років у школах. Статистичні дані, знайдені в архівних джерелах дозволяють систематизувати та прослідкувати динаміку збільшення чисельності місць проведення курсів і зростання кількості викладачів на них. Картина, що вимальовується, свідчить про зростання значення музичних предметів у системі загальної освіти й про певні успіхи в підвищенні кваліфікації викладачів цих дисциплін. Недоліком залишається те, що курси проводилися нерегулярно, хоча й планувалися щорічно, оскільки кошти училищної ради Подільської губернії були обмеженими. Тож, зупинимося на фактах. Уперше курси в Кам'янці-Подільському пройшли з 17 серпня до 8 вересня 1889 року. На них прибуло тридцять сім слухачів. Співу викладав вчитель Подільської духовної семінарії Ю. Богданов, який отримав освіту в Придворній співочій капелі.

У 1890 році курси відбулися в Тульчині з 5 липня по 1 серпня для п'ятдесяти одного слухача й у Немирові з 12 червня по 12 липня для сорока чотирьох слухачів. Церковний спів на них викладав вчитель Немирівської гімназії В. Міхневич. Підсумовуючи вищесказане, відзначимо позитивну роль курсів церковного співу на Поділлі. За час їх діяльності склалася відпрацьована система додаткової підготовки вчителів, яка дала можливість великій кількості педагогічних кадрів поглибити знання, вивчити нові прогресивні методи навчання, вдосконалити диригентську майстерність, поділитися досвідом у справі організації і керуванні хором, ознайомитися з нотною літературою та новими підручниками.

Висновки... Аналізуючи характер підготовки вчителів співу та музики в кінці XIX – на початку XX сторіччя на Поділлі, прослідковується два шляхи професіоналізації педагогічних кадрів. Перший – пов'язаний із системою церковно-духовних закладів, що впродовж сторіч готували також і вчителів для шкіл, а другий – більш наблизений до академічної школи, формування якої розпочалося в другій половині XIX ст. І в першому, й у другому випадку система підготовки вчителів музики й співу будувалася на засвоєнні практичних навичок, що здійснювалися безпосередньо в процесі роботи. В кінцевому результаті навчання зводилося до вивчення церковних піснеспівів, диригентської техніки та основ теорії музики. За означений період музичне мистецтво Поділля зазнало значної еволюції, реальні здобутки педагогічного досвіду дали можливість виявити перспективні шляхи їх застосування в сучасній практиці національної школи в Україні:

Список використаних джерел та літератури:

1. Богданов Ю. Пособие к церковному чтению, положенное для вразумительности чтения на ноты / Богданов Ю. – М., 1891. – 42 с.
2. Кузьмин Н. Н. Учительские семинарии России и их место в подготовке учителей начальной школы / Н. Н. Кузьмин. – Курган, 1970. – 102 с.
3. Хроніка // Рада. – 1908. – № 261.

Аннотація

М.В.Ярова, В.П.Вовк

Источниковая основа историко-педагогических исследований учителей музыки в учебных заведениях на Подолье конца XIX – начала XX века

В статье на основе историко-педагогических исследований подольского края, литературных и архивных источников прослежена концепция музыкально-теоретической подготовки учителей музыки в учебных заведениях на Подолье конца XIX – начала XX века. Раскрыта специфика педагогического процесса в учебных заведениях Подолья, которая дала возможность большому количеству педагогических кадров углубить знания, изучить новые прогрессивные методы обучения, усовершенствовать дирижерскую мастерство, поделиться опытом в деле организации и управления хором, ознакомиться с нотной литературой и новыми учебниками.

Ключевые слова: подготовка учителей музыки, учебные заведения, учреждения Подолья.

Summary

M.V.Yarova, V.P.Vovk

Source Basis of Historical and Pedagogical Studies of Music Teachers in Educational Establishments in Podillia Region in the End of the XIX – Beginning of the XX Century

On the basis of historico-pedagogical researches of Podillia region, literary and archival sources, the concept of musical-theoretical training of music teachers in educational institutions in the end of the XIX – beginning of XX century have been traced. Specificity of educational process in educational institutions of Podillia region, which gave the opportunity to a large number of pedagogical staff to deepen their knowledge, learn new progressive methods of training, to improve conductor's skills, to share their experience in the organization and management of the choir, get acquainted with musical literature and textbooks, has been revealed in the article.

Key words: training of music teachers, educational establishments, institutions of Podillia region.

Дата надходження статті: «10» жовтня 2013 р.